
Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 44, Αρ. 2 (2018)

Βιβλιοκριτική Μαραβέγιας, Ν. (2016)
(επιμ.)Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές. Αθήνα: Κριτική

Αναστάσιος Χάρδας

doi: [10.12681/hpsa.16262](https://doi.org/10.12681/hpsa.16262)

Copyright © 2018, Αναστάσιος Χάρδας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χάρδας Α. (2018). Βιβλιοκριτική Μαραβέγιας, Ν. (2016) (επιμ.)Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές. Αθήνα: Κριτική. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 44(2), 139-145. <https://doi.org/10.12681/hpsa.16262>

Ναπολέων, Μαραβέγιας. 2016, επιμ. *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*, Αθήνα: Κριτική

Μία από τις περισσότερο διαδεδομένες διαπιστώσεις στις οποίες καταλήγουν οι αναλυτές της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και παλιότερα η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) επηρεάζεται από τις κρίσεις τις οποίες βιώνει, αλλά καταφέρνει πάντοτε και εξέρχεται απ' αυτές σχετικά, αν όχι ολικά, αλώβητη. Η έκφραση αυτή υπονοεί ότι η πολιτική συνοχή των κρατών-μελών της ΕΟΚ/ΕΕ είναι τόσο ισχυρή που λειτουργεί ως συγκολλητική ουσία για το ξεπέρασμα της εκάστοτε εσωτερικής ή εξωτερικής κρίσης. Από το 2008, και ειδικότερα από το 2010, η ΕΕ βιώνει τη σημαντικότερη κρίση που βίωσε ποτέ στην ιστορία της. Οι αρχικές προβλέψεις ότι η χρηματοπιστωτική κρίση των ενυπόθηκων δανείων που ξεκίνησε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ) δεν θα επηρέαζε την ευρωπαϊκή ήπειρο δεν επαληθεύτηκαν. Αντίθετα, το 2010 βρήκε το κοινό νόμισμα εντελώς απροετοίμαστο από την άποψη της πολιτικής του διακυβέρνησης με αποτέλεσμα να επηρεαστεί άμεσα από την οικονομική κρίση. Στην ευρωζώνη, η οικονομική κρίση παρουσιάστηκε ως κρίση χρέους, ειδικά των κρατών-μελών της λεγόμενης ευρωπαϊκής περιφέρειας. Στην πραγματικότητα, σήμερα ελάχιστοι αμφισβητούν το γεγονός ότι η οικονομική κρίση εκφράστηκε και στην ΕΕ ως χρηματοπιστωτική και, ειδικότερα, τραπεζική κρίση.

Σε κάθε περίπτωση, τα δεδομένα που δημιουργήθηκαν το 2010 μετέβαλλαν σημαντικά το πολιτικό, σε όρους τόσο αμιγώς πολιτικούς όσο και πολιτικής (policy), και το οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί η ΕΕ. Αναλήφθηκαν νέες πρωτοβουλίες σε πολιτικές στις οποίες η ΕΕ δεν διέθετε καν αρμοδιότητες, όπως η παροχή χρηματοπιστωτικής βοήθειας σε κράτη-μέλη που αδυνατούσαν να δανειστούν από τις αγορές. Αυτές συνοδεύτηκαν από την ολοκληρωτική -μερικές φορές- μεταβολή των στόχων που εξυπηρετούν πολιτικές οι οποίες λειτουργούσαν στην ΕΕ πριν από την κρίση, όπως η Πολιτική Συνοχής και η Κοινή Αγροτική Πολιτική.

Αυτές οι μεταβολές δεν είχαν καταγραφεί επαρκώς από την ελληνική βιβλιογραφία που αφορά τις ευρωπαϊκές σπουδές, τους θεσμούς της ΕΕ και τις ευρωπαϊκές πολιτικές. Σε μεγάλο βαθμό, αυτή η έλλειψη αποτελεί απότοκο της οικονομικής κρίσης, η οποία επέφερε σημαντικές αλλαγές στο εκδοτικό τοπίο των ακαδημαϊκών συγγραμμάτων, μονογραφιών και επιμελημένων εκδόσεων. Η εκδοτική δραστηριοποίηση μειώθηκε σημαντικά τα τελευταία οκτώ χρόνια στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα να υπάρχει ελλιπής καταγραφή, ανάλυση και κριτική μελέτη των συνεπειών της οικονομικής κρίσης στην ΕΕ και στην Ευρωζώνη. Αυτό το κενό έρχεται να καλύψει ο συλλογικός τόμος που επιμελήθηκε ο Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας της ΕΕ στο Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών Ν. Μαραβέγιας και δημοσιεύτηκε από τις εκδόσεις Κριτική το Σεπτέμβριο του 2016.

Ο συγκεκριμένος τόμος περιέχει κεφάλαια που αφορούν παραδοσιακές θεματικές που απασχολούν τους μελετητές της ΕΕ, εδραιωμένες πολιτικές στις οποίες εμπλέκεται η ΕΕ, αλλά και κεφάλαια που προσεγγίζουν τις νέες πολιτικές στις οποίες έχει αποκτήσει αρμοδιότητες η ΕΕ από το 2010 και μετά. Στα πρώτα κεφάλαια, ο τόμος προσεγγίζει πέντε παραδοσιακά ζητήματα που αφορούν τις ευρωπαϊκές σπουδές. Τα δύο πρώτα κεφάλαια παρουσιάζουν τις συνθήκες που οδήγησαν στην ευρωπαϊκή ενοποίηση αμέσως μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τις διευρύνσεις της ΕΟΚ/ΕΕ αντίστοιχα. Το τρίτο κεφάλαιο αναλύει τις βασικότερες απόπειρες θεωρητικοποίησης του ενωσιακού εγχειρήματος, ενώ στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται οι βασικές λειτουργίες που επιτελούν οι κύριοι θεσμοί της ΕΕ και οι τρόποι με τους οποίους οι θεσμοί αλληλοεπιδρούν στα πλαίσια της νομοθετικής διαδικασίας στην ΕΕ. Τέλος, το πέμπτο κεφάλαιο αναλύει τα πρότυπα διακυβέρνησης που έχουν αναπτυχθεί στην ΕΕ τα τελευταία χρόνια ως αποτέλεσμα της Συνθήκης της Λισσαβόνας, αλλά και γενικότερων πολιτικών εξελίξεων στην ΕΕ.

Το έκτο κεφάλαιο περιλαμβάνει τις σημαντικές μεταρρυθμίσεις που έχουν επέλθει στο πεδίο των θεμελιωδών ελευθεριών και της έννομης τάξης στην ΕΕ, υιοθετώντας μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα αναλυτική προσέγγιση που εντάσσει την παραδοσιακή ανάλυση του Δικαίου της ΕΕ, στο πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύχθηκε. Κομβική θέση ανάμεσα στις αναλύσεις που περιλαμβάνει ο παρουσιαζόμενος τόμος κατέχει το κεφάλαιο που αφορά τα οικονομικά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αυτό χωρίζεται σε δύο μέρη, με το πρώτο μέρος να καλύπτει τις εξελίξεις πολιτικής σε ότι αφορά την οικονομική ολοκλήρωση έως την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ το 1992. Το δεύτερο μέρος εστιάζει στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) καλύπτοντας και τις σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις που έχουν επέλθει στην οικονομική διακυβέρνηση στην ΕΕ και ειδικά στην ευρωζώνη από

την έλευση της κρίσης μέχρι σήμερα. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές (Δημοσιονομικό Σύμφωνο, θέσπιση του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου και του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας κτλ.), μετέβαλλαν σημαντικά την πολιτική και θεσμική αρχιτεκτονική της ΟΝΕ.

Σύμφωνα με ορισμένους αναλυτές, αυτές οι μεταρρυθμίσεις σηματοδοτούν επαρκείς θεσμικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις που βελτιώνουν την ανισορροπία που υπήρχε ανάμεσα στη νομισματική και τη δημοσιονομική ενοποίηση όταν θεσπίστηκε το κοινό νόμισμα. Η έμφαση που αποδιδόταν στο συντονισμό της διαχείρισης του κοινού νομίσματος με μέσα και εργαλεία της νομισματικής πολιτικής (έλεγχος της ροής του χρήματος, καθορισμός επιτοκίων δανεισμού κτλ.), θεωρείται απ' αυτούς τους αναλυτές ότι ισορροπείται με τη θέσπιση των νέων μηχανισμών δημοσιονομικού συντονισμού. Από την άλλη, σύμφωνα με άλλους αναλυτές, οι θεσμικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις «συνταγματοποιούν» πολύ συγκεκριμένες κατευθύνσεις οικονομικής πολιτικής, καθιστώντας εναλλακτικές επιλογές -εμπνευσμένες για παράδειγμα από τον Κεϋνσιανισμό- ουσιαστικά έκνομες βάσει της Συνθήκης Λειτουργίας της ΕΕ. Η σημασία αυτών των μεταρρυθμίσεων, τόσο σε εμπειρικό όσο και σε αναλυτικό επίπεδο, θα δικαιολογούσε την επέκταση του δεύτερου μέρους του συγκεκριμένου κεφαλαίου σε ξεχωριστό κεφάλαιο.

Παρότι οι δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις μετά την έλευση της οικονομικής κρίσης δεν αναλύονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο δεν συμβαίνει το ίδιο με τη σημαντικότερη μεταρρύθμιση στο επίπεδο της νομισματικής πολιτικής που είναι η επίσπευση της τραπεζικής ενοποίησης ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Το όγδοο κεφάλαιο αναλύει αυτές τις αλλαγές δίνοντας έμφαση στις νέες κανονιστικές διατάξεις που εισήχθησαν μετά το 2012. Αυτές αφορούν την προληπτική εποπτεία, την εγγύηση των τραπεζικών καταθέσεων και την εκκαθάριση των πιστωτικών ιδρυμάτων και την εξυγίανση των μη βιώσιμων πιστωτικών ιδρυμάτων.

Τα κεφάλαια 10 έως και 21 προσεγγίζουν διαφορετικές πτυχές των πολιτικών στις οποίες εμπλέκεται η ΕΕ και αναλύουν τις πιο πρόσφατες θεσμικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις που έχουν επέλθει σ' αυτές. Οι πολιτικές αυτές μπορούν να διαχωριστούν σε ρυθμιστικές και διανεμητικές βάσει των στόχων πολιτικής που έχουν και σε διακυβερνητικού ή ομοσπονδοποιητικού πολιτικού χαρακτήρα βάσει της συνταγματικής κατοχύρωσης που αποκτούν στο ενωσιακό συνταγματικό οικοδόμημα. Στις ρυθμιστικές και διακυβερνητικές πολιτικές εντάσσεται η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ), παρόλες τις σημαντικές θεσμικές μεταρρυθμίσεις που επέφερε η Συνθήκη της Λισσαβόνας σ' αυτό τον τομέα. Η καθιέρωση της μόνιμης θέσης του Υπατού Εκπροσώπου της ΚΕΠΠΑ αποτελεί αδιαμφισβήτητα ένα θεσμικό

βήμα προς την υιοθέτηση «κοινών» πολιτικών αναφορικά με τα θέματα που άπτονται της ΚΕΠΠΑ. Παρόλα αυτά, όπως ο συγγραφέας του σχετικού κεφαλαίου επισημαίνει, ο διακυβερνητικός χαρακτήρας της ΚΕΠΠΑ συνεχίζει να υπερισχύει των όποιων «εξευρωπαϊσμένων» μεθόδων λήψης αποφάσεων.

Σε ανάλογες θέσεις καταλήγει και το επόμενο άρθρο το οποίο αφορά την Ευρωπαϊκή Πολιτική Άμυνας. Στην περίπτωση αυτή, η ανάλυση περί διακυβερνητισμού έναντι ομοσπονδοποίησης εντάσσεται σ' ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον αναλυτικό πλαίσιο βασισμένο στην ανάλυση της γεωπολιτικής. Με τον τρόπο αυτό, οι συγγραφείς επιτυγχάνουν μια περισσότερο ολοκληρωμένη προσέγγιση στη συγκεκριμένη περιοχή πολιτικής, εντάσσοντας στην ανάλυσή τους ευρύτερες παραμέτρους. Οι συγγραφείς καταλήγουν ότι, παρότι μεμονωμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις όπως η ναυτική επιχείρηση «ΑΤΑΛΑΝΤΑ» αποτελούν σημαντικά βήματα στην κατεύθυνση ανάληψης «κοινών» δράσεων από πλευράς ΕΕ στον στρατιωτικό τομέα, ο τρόπος λήψης αποφάσεων και σ' αυτό τον τομέα παραμένει διακυβερνητικός, με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να κατέχει το μονοπώλιο στον έλεγχο παρόμοιων δράσεων.

Το κεφάλαιο 12 αναλύει τις προοπτικές διεύρυνσης της ΕΕ ειδικότερα προς τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων καταλήγοντας ότι οι διαδικασίες διεύρυνσης είχαν σημαντικό αντίκτυπο στις πολιτικές δυνατότητες της ΕΕ να ασκήσει κοινές πολιτικές. Γι' αυτό το λόγο, η ΕΕ οδηγήθηκε στο να αποδώσει μεγαλύτερη έμφαση στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας η οποία δεν εμπεριέχει την προοπτική της ένταξης. Η Κοινή Εμπορική Πολιτική που εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο αποτελεί μια κλασικού τύπου ρυθμιστική πολιτική η οποία παράλληλα συμπεριλαμβάνει σημαντικά στοιχεία «ομοσπονδιοποίησης» στον τρόπο λειτουργίας της.

Τα κεφάλαια 14 και 15 εξετάζουν τις δύο μοναδικές πολιτικές της ΕΕ οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως διανεμητικές. Αυτές είναι η Πολιτική Συνοχής (ΠΣ) και η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ). Στο κεφάλαιο αναφορικά με την ΠΣ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το σημείο (σ. 335, παράγραφοι 2 και 3) στο οποίο αναλύεται με συνοπτικό και ταυτόχρονα περιεκτικό τρόπο η αλληλουχία των θεσμικών και πολιτικών διαδικασιών που ακολουθούνται προκειμένου να ξεκινήσει η υλοποίηση των σχετικών προγραμμάτων στις επιμέρους χώρες. Κατά τα άλλα, το κεφάλαιο 14 παρουσιάζει όλες τις αλλαγές που επήλθαν στον τρόπο λειτουργίας της ΠΣ στην τωρινή προγραμματική περίοδο (2014-2020), όπως η ενίσχυση του στόχου της αποτελεσματικότητας της ΠΣ, η εναρμόνιση των στόχων της με αυτούς της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020» κτλ., αναλύοντας παράλληλα παραδοσιακά ζητήματα που άπτονται της φιλοσοφίας και λογικής που εξυπηρετούν τα Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία.

Τα κεφάλαια 16, 17, 19, 20 και 21 εστιάζουν σε διαφορετικές ρυθμιστικές πολιτικές της Ε.Ε. οι οποίες θέτουν ως στόχο τη μεταβολή της συμπεριφοράς των πολιτών και καταναλωτών της Ε.Ε. στα αντίστοιχα μέτρα πολιτικής στα οποία εμπλέκονται, μέσα από τη χρήση νομικών εργαλείων. Οι πολιτικές αυτές έχουν λάβει διακριτό θεσμικό και πολιτικό στάτους μέσα από τις διαφορετικές Συνθήκες της ΕΟΚ/ΕΕ και σε κάθε κεφάλαιο γίνεται ιστορική αναδρομή γι' αυτές τις διεργασίες. Παρόλες τις μεταρρυθμίσεις αυτές όμως, η πραγματικότητα παραμένει ότι η μοναδική ρυθμιστική πολιτική που μπορεί να χαρακτηριστεί πραγματικά «υπερεθνική» είναι η Πολιτική Ανταγωνισμού. Μέσα από την Πολιτική αυτή, η ΕΕ διαθέτει το δικαίωμα επιβολής προστίμων σε επιχειρήσεις και μεμονωμένα άτομα που κρίνεται ότι καταπατούν τους κανόνες ανταγωνισμού.

Το κεφάλαιο 18 επίσης εξετάζει μια ρυθμιστική πολιτική, η οποία όμως παραμένει περισσότερο αρμοδιότητα των επιμέρους κρατών-μελών από τις υπόλοιπες ρυθμιστικές πολιτικές που αναλύονται στον παρουσιαζόμενο τόμο. Παρόλες τις αρνητικές κοινωνικές συνέπειες που έχουν επέλθει σε πολλά κράτη-μέλη ως αποτέλεσμα της παρατεταμένης υλοποίησης μέτρων αυστηρής δημοσιονομικής λιτότητας, η Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική παραμένει θεσμικά και πολιτικά υπανάπτυκτη. Οι προοπτικές υλοποίησης ενός μίνιμουμ έστω κοινών κανόνων κοινωνικής πολιτικής είναι ελάχιστες έως ανύπαρκτες στην παρούσα πολιτική και οικονομική συγκυρία.

Τέλος, τα κεφάλαια 9 και 22 αναλύουν δύο ουσιώδη ζητήματα που τέμνουν οριζόντια τις προοπτικές της ευρωπαϊκής ενοποίησης και την πολιτική φύση του ενωσιακού οικοδομήματος. Στο κεφάλαιο 9 προσεγγίζεται το ζήτημα του δημοκρατικού ελλείμματος στην ΕΕ, το οποίο αναλύεται στη βάση τριών αναλυτικών διαστάσεων: τη θεσμική/διαδικαστική, την κανονιστική και την κοινωνικό-ψυχολογική. Η προσέγγιση εδώ εκτός από εμπειρική είναι και κανονιστική (normative). Η διαχείριση της κρίσης χρέους από πλευράς των διακυβερνητικών θεσμών της ΕΕ, η οποία τοποθέτησε τα χρηματιστηριακά και τραπεζικά συμφέροντα πάνω από τα συμφέροντα των ευρωπαϊών πολιτών, σε συνδυασμό με την έξαρση των μεταναστευτικών ρευμάτων που προήλθαν από την ασταθή γεωπολιτική συνθήκη που προέκυψε σε πολλές χώρες της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής, έθεσαν το ζήτημα της δημοκρατικής νομιμοποίησης των αποφάσεων που λαμβάνονται σε επίπεδο ΕΕ σε νέες βάσεις. Η εκλογή ανοιχτά Ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων, τα οποία πολύ συχνά υιοθετούν ακραίες απομονωτικές αντιλήψεις, θέτουν τα θέματα της δημοκρατικής νομιμοποίησης της ΕΕ σε επιπλέον επιτακτικές βάσεις. Συνολικά, το κεφάλαιο 9 καταφέρνει να ισορροπήσει ανάμεσα στις διαφορετικές οπτικές για την κρίση νομιμοποίησης της ΕΕ και να παρουσιάσει με συνοπτικό τρόπο

τα βασικότερα επιχειρήματα όσων θεωρούν ότι η ΕΕ χρειάζεται να ενισχύσει τις υπερεθνικές δομές άντλησης δημοκρατικής νομιμοποίησης.

Το τελευταίο κεφάλαιο του παρουσιαζόμενου τόμου επίσης αποφεύγει να ασχοληθεί με συγκεκριμένα πεδία πολιτικής στην ΕΕ, επικεντρώνοντας στο σύνολο της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Όπως ορθώς επισημαίνει ο συγγραφέας του κεφαλαίου: «Αν και το ενοποιητικό φαινόμενο καλύπτει το μεγαλύτερο φάσμα των δημόσιων πολιτικών και είναι πολυπαραγοντικό, οι ερευνητές επικεντρώνονται σε επιμέρους πολιτικές και εντοπίζουν τις παραμέτρους που τις επηρεάζουν» (σ. 519). Είναι αλήθεια ότι αυτός ο ακαδημαϊκός καταμερισμός εργασίας στις ευρωπαϊκές σπουδές και η περιχαράκωση των ερευνητών σε πολύ συγκεκριμένες περιοχές πολιτικής προσδίδει από τη μία τη συστηματικότητα και επιστημονική πειθαρρία που χρειάζεται το αντικείμενο προκειμένου να νομιμοποιηθεί στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Από την άλλη, αυτό το γεγονός δεν αναιρεί ότι το συγκεκριμένο πλεονέκτημα ενδέχεται να οδηγεί σε περιπτώσιολογικές μελέτες οι οποίες αγνοούν το συνολικό πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται οι ευρωπαϊκές πολιτικές.

Συνολικά, το κεφάλαιο 22 τοποθετεί τα ζητήματα που θα κρίνουν την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο μέλλον σε αντικειμενικά πλαίσια. Από τη μία, ο συγγραφέας αποδέχεται ότι το κοινό νόμισμα δεν έχει αποφέρει τα πλεονεκτήματα ευημερίας που αναμένονταν να επιφέρει σε όλα τα κράτη-μέλη που το υιοθέτησαν. Χρησιμοποιώντας παραδείγματα χωρών που επέλεξαν να μην εισέλθουν στο κοινό νόμισμα όταν αυτό δημιουργήθηκε (Μεγάλη Βρετανία) και χωρών που, παρότι πληρούν τα σχετικά κριτήρια ένταξης, δεν επιθυμούν να ενταχτούν σ' αυτό στην παρούσα πολιτική συγκυρία (Τσεχία, Πολωνία), το άρθρο καταδεικνύει ότι η συμμετοχή στην Ευρωζώνη δεν σημαίνει απαραίτητα και αύξηση στον παραγόμενο πλούτο στις χώρες-μέλη. Επισημαίνει ότι οι ανισορροπίες ανάμεσα στη νομισματική και δημοσιονομική ενοποίηση παράγουν ανισορροπίες στα εμπορικά πλεονάσματα και ελλείμματα των χωρών της Ευρωζώνης. Καταλήγει, όμως, ότι οι έως τώρα θεσμικές εξελίξεις και ειδικά η απόδοση διευρυμένων αρμοδιοτήτων στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο καθιστούν την όποια προοπτική θεσμικής και πολιτικής οπισθοδρόμησης της ΕΕ ανούσια και ατελέσφορη.

Εν κατακλείδι, ο συγκεκριμένος τόμος καλύπτει ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία που αφορά τις ευρωπαϊκές σπουδές. Προσφέρει εξαιρετικά κεφάλαια σε επιμέρους πολιτικές στις οποίες εμπλέκεται η ΕΕ και σε ευρύτερες θεματικές σε ζητήματα που άπτονται της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Θα αποτελέσει σίγουρα πολύτιμο textbook για όλα τα μαθήματα που διδάσκονται σε πανεπιστημιακό επίπεδο και αφορούν πολιτικές της ΕΕ, τη λει-

τουργία των θεσμών της ΕΕ, ευρύτερα ζητήματα ευρωπαϊκής ενοποίησης, την πολιτική οικονομία της ΕΕ κτλ.. Θα είναι όμως και πολύτιμος οδηγός για όποιον ενημερωμένο πολίτη ή επαγγελματία επιθυμεί μία σε βάθος ανάλυση των τρόπων λειτουργίας και οργάνωσης της ΕΕ.

Αναστάσιος Χάρδας, Επίκ. Καθηγητής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
✉ achardas@gmail.com